

Оригинални научни рад
Original research article

[https://doi.org/10.18485/folk.2025.10.2.2615.89:2-664:\[323.1:28\(497.11 Novi Pazar\)\]](https://doi.org/10.18485/folk.2025.10.2.2615.89:2-664:[323.1:28(497.11 Novi Pazar)])

Sinkretizam u narodnom liječenju kod Bošnjaka (Na primjeru prostora Sandžaka)

Sead Šemsović

Rad se bavi ispitivanjem slojeva različitih kulturnih obrazaca i religijskih praksi u narodnom liječenju kod Bošnjaka, što se daje imenovati kao sinkretizam. Dosadašnja kulturološka i historijska saznanja o sličnim pitanjima primijenjena su na korpusu zabilježenih primjera u bošnjačkoj praksi na prostoru Novopazarskog sandžaka. Budući da je to prostor na kome su nekada živjeli pripadnici Crkve bosanske, potom dolazak katoličke i pravoslavne crkve te u konačnici i islamske prakse, u mnogome su ovaj prostor učinile zanimljivim za etnološka i antropološka istraživanja.

Ključne riječi: Bošnjaci, narodno liječenje, sinkretizam, Sandžak.

Bez sumnje, svaki religijski koncept svojevrsna je sedimentnost zatečenog i novog, s tim što ćemo ta svojevrsna amalgamiranja prepoznavati na teorijskoj i(li) praktičnoj osnovi, odnosno na razini teološke doktrine ili narodne prakse. S tim u vezi će brojna sagledavanja ići u dva smjera: antropološkom ili religiološkom, gdje će prvi u potpunosti isključiti poetiku kontinuiteta božanskih izaslanika i navjestitelja, dok će drugi pristup, opet, isključiti kulturološki i sociološki pristup razvoja narodnog vjerovanja. Budući da religioznost ima u najmanju ruku opet dvije dimenzije, horizontalnu – obredna praksa kolektiva, te vertikalnu – vlastiti odnos pojedinca s Bogom, pristup ovim pitanjima nikada nije polučio valjane rezultate kada im se pristupalo iz tek jedne od svih pobrojanih pozicija. Na tom tragu je i nastao paralelizam i nerazumijevanje između naučnog i vjeronaučnog pristupa – jedni gledaju samo vertikalno, a drugi samo horizontalno, te se njihovi pogledi i ne susreću. Cilj ovoga rada jeste pružiti pogled i u jednom i u drugom smjeru, a radi kreiranja što cjelovitije slike o naslovnom pitanju.

U slici međureligijskog utjecaja, pa samim tim i u slici interkulturene komunikacije, nekim se temama nije posvećivala adekvatna pažnja,

posebno u onom segmentu u kome je islam utjecao na evropsku kulturu, a posebno u doživljaju i poimanju Srednjega vijeka.¹ Ovo će se razdoblje u nauci i obrazovanju često tretirati kao „mračno doba“, a ono će kao takvo biti prisutno jedino na prostoru zapadne Evrope, s obzirom da u Istočnom rimskom carstvu nije bilo značajnijeg narušavanja kontinuiteta u izučavanju i recepciji antične tradicije (v. Tihon 2020). Za isto to vrijeme u arapskom svijetu će bujati i razvijati se i nauka i književnost. S takvim poimanjem, pojava humanizma i renesanse u Evropi, najprije u Italiji,² sasvim će se jasno razumjeti kao snažan utjecaj islamske kulture iz Španije i sa sjevera Afrike.³ Ovo je posebno slučaj kada se uzme u obzir utemeljenje humanizma i renesanse na starogrčkoj filozofiji, koja je u srednjevjekovnom razdoblju od strane Crkve bila anatemisana i proganjana, dok su ova djela u islamskoj kulturi bila prevođena i tumačena.⁴ Pored filozofije, na isti su način u jednom i u drugom kulturnom kontekstu bila tretirana naučna postignuća antike – jedna ih je kultura odbacila, dok ih je druga dobrano nadograđivala.

Od ranije je poznato da je na južnoslavenskom prostoru prisutan sediment politeističkog (grčka, rimska te slavenska politeistička tradicija), kršćanskog sloja, te islamska praksa. S tim u vezi se u narodnom – kako kolektivnom tako i individualnom prakticiranju pobožnosti – u manjoj ili većoj mjeri prepliću sve ove linije. Naravno, očiglednost pojedinih slojeva u nekim će kulturama biti jasnija, čak podignuta na razinu vjerske dogmatike (*ex voto suscepto*;⁵ krsna slava; svetac zaštitnik;⁶ badnjak), dok će u nekim tradicijama ona biti manje primjetna i dogmatski neprihvaćena. Neki su slojevi jasno raspoznatljivi kao strani, ali se zbog udaljenosti izvornog oblika obreda vrlo teško daju u potpunosti otključati, pri tom se posebno misli na one obrede iz politeističke tradicije.⁷ Mali je broj ozbiljnijih studija koje su

¹ Za stavove iznesene u uvodnim dijelovima rada usporediti sljedeću literaturu: Imamović 1998; Muhić 2022; Hadžijahić 1974; Hadžijahić i dr. 1977; Duraković 2012; Dizdar 1969; Kuna 2008; Klajić 1994; Duranović 2021; Hadžijahić 1990; Purivatra i Hadžijahić 1990.

² Ne treba smetnuti s uma da je do prve pojave buđenja interesovanja za antičku nauku i filozofiju došlo znatno ranije u Istočnom Rimskom Carstvu, tokom vizantijskog humanizma u IX vijeku (v. Lemerle 1971).

³ Usp. Halefullah 1987 i Muhić 2022.

⁴ Tu posebno treba izdvojiti španskog muslimana Ibn Rušda (Averoes), kao zasigurno najznačajnijeg tumača Aristotela.

⁵ Skraćeno *ex-voto* – zavjetni dar u katolika, koji se ostavlja u vidu slike, crteža ili predmeta nekom svecu nakon što je vjerniku bila uslišana želja. Katoličanstvo ovu pojavu nasljeđuje iz rimske tradicije, a bila je poznata i u praksi čovjeka srednjeg kamenog doba (mezolita), prije oko 10000 godina. Usp. Elijade 1991: 32.

⁶ Usp. Велмар-Јанковић 1985.

⁷ Na domaćem se tržištu pojavila izuzetno važna knjiga *Pagansko hrišćanstvo* Džordža Barna i Frenka Viole (Novi Sad, 2017), koja propituje slojeve politeističke tradicije u savremenom crkvenom učenju, a što je umnogome udaljilo ovu instituciju od njezina izvornog oblika.

za središte svoje pažnje uzele vjerovanje Slavena u predmonoteističkom razdoblju,⁸ a među njima se posebno ističe skoro zaboravljena knjiga *O vjeri starih Slovjena* objavljena u Mostaru 1900. godine, a koju potpisuje hrvatski vojni ljekar i predani istraživač dr Nikola Vitez Gržetić Gašpićev (Гржетић 2002). Autor će na temelju zaključaka svojih prethodnika, kao i prakse narodnih običaja i vjerovanja s južnoslavenskog prostora, iscrtavati obrise starih vjerovanja. O snažnim vezama pravoslavne tradicije s paganskim kultovima do danas je u više navrata govoreno, kako iz pozicije crkvenog blagonaklonog odobravanja takvih praksi, tako i iz narodne prakse koja je izvan institucionalnog blagoslova (Златковић 2017).⁹

Na tom će tragu nastajati i radovi koji u horizontalnoj liniji uzročno-posljedičnih odnosa posmatraju i utjecaj antičke filozofije na Isusovo učenje (Озимих 2009) ili biblijski i apokrifni tekst unutar kur'anskog teksta (Симић 2010). Manjkavost horizontalnog pristupa „nebeskim temama” ogleda se prije svega u neobjektivom, često ateiziranom i nedobronamjernom sagledavanju date teme koja je nužno tretirana iz pozicije kreiranja „slike drugog”, ponajprije zbog činjenice da vertikalno čitanje posmatra univerzalnost božanskih objava koje jedna drugu nadopunjuju. Da je horizontalno čitanje neodrživo ponajbolje ukazuju formulacije pristranog sagledavanja: „Takvim Arabljanskim poluostrvom dominirao je religiozni pluralizam, kao i različite verske sinkretističke sekte koje su vekovima širile svoja krivotvorena jeretička učenja i verovanja (Arijanci, monofiziti, nestorijanci i triteisti)” (Симић 2018: 335). Jasno je primjetna autorova neobjektivnost u formulaciji „krivotvorena jeretička učenja i vjerovanja”, kojima urušava željeni uzročno-posljedični odnos u bavljenju utjecajem jedne religije na drugu. Dok će, s druge strane, temelji analizirane islamske dogmatike bit u potpunosti banalizirani: „Muhamed je nesumnjivo bio u prilici da, u neposrednim, kontaktima s Jevrejima i hrišćanima upozna i njihova verska učenja iz Talmuda, kao i razna apokrifna hrišćanska predanja” (Симић 2018: 336). Ovakav pristup propitivanju religijskih praksi je najčešće zastupljen u dosadašnjim sagledavanjima, jer isuviše zacementirana pozicija posmatrača ne dopušta da pitanja budu sagledana iz relevantnih pozicija, brojne je studije često učinila neupotrebljivima.¹⁰ Jedan od rijetko objektivnih radova donosi Olga Zirojević pod naslovom *Alahovi hrišćani*,¹¹ u kome govori kako

⁸ Zasigurno je među radovima iz ove oblasti ponajvažniji rad *Mit i religija u Srba* Veselina Čajkanovića.

⁹ Usp. Jovanović, B. (2006). *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*; Драгојловић, Д. (2008). *Паганизам и хришћанство у Срба*; а овом се корпусу радова у последње време све више посвећује научна пажња: Urošević Applegate, A. *Slava! – Slavic Paganism and Dual-faith Folk Ways*.

¹⁰ Poseban problem u ovakvim interpretacijama čini površno ili posredno poznavanje neke od analiziranih religija, pri čemu će i sami zaključci, naravno, otići u sasvim pogrešnom smjeru.

¹¹ Zirojević, O. (2015). *Alahovi hrišćani*. <https://pescanik.net/alahovi-hriscani/> (12. 1.

o sinkretizmu u doktrini islama tako i o narodnom vjerovanju, i to na širem balkanskom prostoru.

S tim u vezi možemo razlikovati dvije vrste radova, oni koji posmatraju sinkretičnost doktrinarnog islama i oni koji govore o sinkretizmu u narodnom vjerovanju muslimana, pri čemu su najčešće i jedni i drugi bili u raskoraku između različitih metoda analiziranja – sinhronijska i dijahronijska, te subjektivna i objektivna čitanja. Prvi pogledi na slojeve paganskog u narodnoj praksi Bošnjaka javljaju se u drugoj polovini 18. stoljeća u glasovitom *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije, koji navodi brojne oblike narodnih vjerovanja i sujevjerja, narodnog liječenja, te susreta s onostranim u Sarajevu tog doba (Šemsović 2023). Sredinom 19. stoljeća, Mehmed Šakir Kurćehajić u listu *Sarajevski cvjetnik* donosi niz vlastitih zapažanja o sujevjerju, pri čemu se oštro obrušava na sve sljedbenike ovakve prakse (Nametak 1956: 41–51; Šemsović 2023). Izuzetno važna studija o životu Bošnjaka javlja se s kraja 19. i početka 20. stoljeća, a u njoj sam autor ne donosi vlastiti sud, već samo iscrtaava spoznatu sliku: Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Važna studija o ovom pitanju javlja se između dva svjetska rata (1931), kada Tihomir Đorđević objavljuje rad *Preislamski ostaci među jugoslovenskim muslimanima*,¹² da bi zasigurno najcjelovitiji uvid u ovu temu ponudio Muhamed Hadžijahić u radu *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini* (Hadžijahić 1980: 301–329). U novije vrijeme nastale su kako sintetske knjige, tako i manje studije o pojedinačnim običajima, iz pera mlađih bošnjačkih istraživača: Hariz Halilovich, *Etika, ljudska prava i istraživanje: etnografija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini* (Halilovich 2008), Elvir Duranović, *U potrazi sa svetim – dovišta na području Muftijstva travničkog* (Duranović 2014 i 2018) i *Bošnjačko življenje islama – običaji i pobožne prakse* (Duranović 2021), dok će se među radovima posebno izdvojiti tekst Emira Borića *Tradicija salivanja strave u centralnoj Bosni – antropološki pristup* (Borić 2021).

Na temelju ukupnog uvida da se razaznati, kako je i ranije bilo primijećeno, da je sinkretizam prisutan kako u doktrinarnom tako i u narodnom poimanju vjerovanja, s tom razlikom što je amalgamiranje unutar doktrinarnih postulata teorijskim pristupom religiji uzakonjeno i objašnjeno, dok je narodno vjerovanje nekada prešutno odobreno, a nekada i sankcionirano. Dosadašnji su radovi ukazali da slojevitost postoji, a iz ukupnog korpusa saznajemo da „strani” elementi unutar islamske prakse nisu jednoobrazni i nisu podjednake udaljenosti od ozakonjene forme. Prisustvo doktrinarno kršćanskih elemenata prisutno je u pojedinačnim i

2025).

¹² Rad je najprije bio objavljen u časopisu *Srpski književni glasnik*, knj. XXXII, 1931, a potom u okviru knjige Ђорђевић 1984: 250–271.

iznimno rijetkim primjerima unutar mješovitih i poglavito seoskih područja, dok ćemo na slojeve predmonoteističkog i starobosanskog naići u narodnom vjerovanju muslimanskih urbanih sredina, što se pokazalo na temelju zabilješki Bašeskije, Hangija i Bringe te kasnijih istraživača. Činjenica da su zajednice u kojima je postojala ulema, medrese, organiziran vjerski život i stalna pouka i poduka, kako djece tako i odraslih, umnogome je doprinijela manjem procentu pojave sinkretizma sa pravoslavnom i katoličkom tradicijom, dok su stariji slojevi ipak ostali zastupljeni.

Usmena predaja o tome da je islam na prostor Balkana došao prije Osmanskog carstva¹³ ukazuje na to da je on u dugom vremenskom rasponu srastao s kolektivnim mentalitetom zajednice, te je, kao i prethodne religije, zadržao segmente postojećih obrednih praksi. Načelno možemo kazati kako je u okviru narodnog vjerovanja prisutno sve ono što se uspješno moglo islamizirati, odnosno, u čemu nije bilo očitih segmenata mnogobožackih, kršćanskih ili jevrejskih praksi. S tim u vezi, „islamizacija” naslijeđene prakse podrazumijeva da sama praksa nije u doktrinarnom sukobu s temeljnim postulatima islama, kao što će ista ta naslijeđena praksa često proći i proces „krštenja”, odnosno, biti obojena kršćanskim ritualnim dopunama, te je stoga možemo lahko naći u praksama svih konfesionalnih zajednica na Balkanu. Stoga će neke konstatacije (Đorđević) da islam obrede preuzima iz kršćanstva biti sasvim paušalne i netačne, jer one zapravo doktrinarno i ne pripadaju kršćanstvu, nego ih je i samo kršćanstvo preuzelo iz prethodnih zatečenih tradicija. Sve te primjere možemo tretirati kao sinkretičke, dok, ukoliko nešto ni na koji način ne može biti u potpunosti islamizirana praksa, s jedne strane, a s druge se javlja iznimno sporadično ili čak pojedinačno, takve primjere ne možemo tretirati kao sinkretizam, i naročito ga ne možemo svrstati u kategoriju narodnog vjerovanja. To je tako upravo iz razloga što jedan primjer ni na koji način ne može biti relevantna slika neke religijske pojave u jednoj zajednici. Da bi slika bila opravdana potreban je što veći broj istih, sličnih ili srodnih obreda, posebno u onim primjerima koji su udaljeni od doktrinarnih načela islama. U ovu kategoriju pojavâ spada upotreba osveštane vode ili krsta/križa u praksi nekog muslimana (Đorđević 1984: 257, 265), što iz navedenih razloga ne može biti tretirano kao sinkretizam, niti kao dio narodnog vjerovanja.¹⁴

¹³ Usp. Šemsović, Hadžizukić i Rebihić 2018: 26–27.

¹⁴ Među Đorđevićevim se izvorima posebno ističu radovi Save Kosanovića i Ivana Jastrebova, u kojima se mogu prepoznati brojna nacionalromantičarska pretjerivanja, kako u opisima tako i u definiranju učestalosti neke pojave, naročito kada se govori o muslimanskim gradskim sredinama. Dovoljno je njihove tekstove uporediti s *Ljetopisom* Mula Mustafe Bašeskije, koji opisuje život u Sarajevu koju deceniju ranije, ili vremenski njima bližeg Antuna Hangija u ranije navodenoj knjizi, pa se sasvim jasno može prepoznati izuzetno velika neobjektivnost Đorđevićevih izvora. Usp. Јастребов 1879; Косановић 1889: 243–258.

Stoga možemo konstatovati da je u korpus narodnog vjerovanja ušao svaki onaj obred koji je sadržavao potencijal da njegova pravna i stvarna dimenzija budu inkorporirane u islamsku praksu, te korištene u daljem životu stanovništva koje je prihvatilo islam. I u kulturološkom i u antropološkom smislu, ovakve su pojave iznimno važne za ukupno razumijevanje čovjekove okrenutosti ka onostranom u potrazi za lijekom ili u moljenju za zdravljem, i to upravo iz razloga što se u islamu bolest tretira kao neuravnoteženost fizičke i metafizičke dimenzije čovjeka sa fizičkom i metafizičkom dionicom svijeta u kome živi, odnosno, zato što se smatra da njegovo unutarnje biće mora biti usklađeno s onostranim dimenzijama svijeta. I to ne samo kada se radi o psihičkim problemima čovjeka, nego i kada se javljaju određeni fizički problemi, pa čak i kožne bolesti ili izrasline na tijelu. Iskustvo prethodne prakse tradicionalni čovjek ni na koji način nije želio odbaciti, ne iz razloga što sumnja u novoprihvaćeni koncept života, nego što je njegovo ubjeđenje u realizaciju po starim recepturama znatno snažnije nego novo koje tek treba izgraditi. Dugostoljetna praksa očuvanja ovakvih obreda pokazala je kako su mnoge životne situacije znatno lakše rješive tim i takvim sinkretističkim praksama nego li onim sasvim „očišćenim” od stranog elementa. Naravno, složenije životne okolnosti zahtijevale su i složenije obredne zahvate koji su sasvim udaljeni od sinkretičkog, odnosno potrebne su prakse koje se u potpunosti temelje na kur’anskim izvorima (Borić 2021: 435–454).

Na temelju prikupljene građe možemo konstatovati da postoje sljedeće kategorije liječenja u narodnoj medicini:

- **PREDMET:**
 - (1) ljekovite biljke
 - (2) magični predmet
 - (3) neutvrđena svojstva predmeta
- **RIJEČ:**
 - (1) liječenje riječima – dove, molitve, bajanja
- **POKRET:**
 - (1) liječenje pokretom – performativ i simbolički pokreti.

U principu, svaka od navedenih kategorija može se javiti kao samostalna cjelina, ovako kako je i naznačeno, ali će u narodnoj medicini ipak biti prisutna neka kombinacija navedenih kategorija. Pritom, među njima se posebno zanimljivima čine oni obredi koji sadrže sva tri modaliteta. Na tom su tragu prisutni i recepti zabilježeni kod Bošnjaka na prostoru nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka, konkretnije u novopazarskom kraju. Kako je i ranije bilo primijećeno za širi prostor Balkana na kome Bošnjaci žive, i ovdje je prisutan stanoviti sinkretizam naslijeđenih politeističkih tradicija s islamskom praksom. Svi su primjeri doživjeli određeni oblik islamizacije, koji će se ponajčešće manifestirati nekim određenim učenjem. Ukoliko u

samom obredu nema nikakvog govornog segmenta, nego je sastavljen iz samog performativa, islamizacija obreda izvršena je samom promjenom uvjerenja narodnog liječnika, koji je iz pozicije vjerovanja u prirodne sile ili u više bogova prešao u vjerovanje u jednog Boga, te, u konkretnom slučaju, i u poslanika Muhammeda. Formalno pravno i vanjski posmatrano, ovaj bi se zaključak mogao tretirati kao nelogičan, ali znajući da se svaki ispitanik izjašnjavao kao vjerujući musliman, koji nema nikakve sumnje u temelje islamske doktrine, onda se i ovaj zaključak jednostavno nameće. Dakle, u vanjskim elementima ne nalazimo na promjene, ali samim tim što je određena receptura sada unutar muslimanske prakse, ona je promjenom kulturalnoga konteksta doživjela određene promjene na simboličkoj, odnosno duhovnoj ravni.

Jedan od složenijih obreda liječenja, a koji nije zajednički samo za sve južnoslavenske konfesionalne zajednice nego ga nalazimo i u drugim evropskim i svjetskim kulturama, jeste salijevanje strave. Bošnjačka varijanta ovoga obreda do sada je predstavljana u više navrata,¹⁵ te ovdje možemo konstatovati da na prostoru Sandžaka ovaj obred nema nikakvih posebnih specifičnosti u odnosu na druge lokalitete na kojima Bošnjaci žive. Još uvijek je izuzetno prisutan u obrednoj praksi muslimana u Sandžaku i ulazi u krug potpuno islamiziranih obreda. Uglavnom ga provode starije žene (nane/nene), dosljedni praktikanti svih vjerskih obaveza ustanovljenih islamom. Stoga će i sva autohtona ulema ovoga prostora blagonaklono gledati na ovaj obred. U islamskom kontekstu, jedino će se vehabijska sekta te neki racionalisti okretati od ovih i sličnih religijskih praksi, što ni u kom slučaju ne pripada bošnjačkom kulturnom i tradicijskom naslijeđu.

Anketiranjem prikupili smo određeni broj recepata. Anketirana je bila jedna sugovornica (rođ. 1955) koja u svojoj široj porodici, kao i zajednici, često biva konsultirana u vezi sa tradicionalnim oblicima liječenja, kao neko ko posjeduje obimna zapamćenja o praktičnim recepturama. U razgovoru smo insistirali na podacima o tome od koga je naučila koji recept (tražeći podatke o imenu, prezimenu i godini rođenja te osobe) – što smatramo značajnim sa stanovišta prikupljanja informacija o najstarijem poznatom izvoru. Izabrali smo ovakav pristup kako bismo što realnije uspjeli rekonstruirati tradicionalne oblike liječenja na prostoru Sandžaka. Iza svakog recepta u zagradi ćemo navesti inicijale i godinu rođenja osobe od koje je naša sagovornica naučila navedeni recept.

Izrazito dominantno su prisutni oni recepti u kojima se javlja samo predmet koji je potrebno primijeniti na određeni način, pri čemu sama primjena nije obrednog karaktera. Takvi su sljedeći recepti:

¹⁵ Jedan od prvih radova na ovu temu jeste Uglien 1894: 1–2, nakon njega slijede: Hangi 1990: 110–111; Duranović 2021: 194–199; Bringa 2024: 254; Borić 2021: 435–454.

PREDMET

1/I – Crveni vetar – Priprema se čaj od biljke „crveni vetar”¹⁶, čaj se pije i njim se umiva. (H. A., 1896)

2/I – Liječenje rana: „Plavi kamen”¹⁷ se isitni, doda se pavlaka sa nevarenog mlijeka. Sve odstoji tri dana i time se mažu rane. (M. A., 1928)

3/I – Lišajevi: Uzeti granu od lijeske,¹⁸ spaliti da izgori. Pepeo prosijati na sito, tim pepelom trljati lišajeve na laktovima, koljenima i gdje ih ima. (H. A., 1896)

4/I – Kako očistiti vodu u bunaru: Naloži se vatra sa hrastovim drvima, ugarke i žar se baci u bunar, poslije voda bude čista kao destilovana. (A. A., 1912)

5/I – Šapu krhtinjaka¹⁹ potopiti u vodu pa njom prati dijelove tijela po kojima su krupne bubuljice. (R. Š., 1920)

6/I – Liječenje rana: Treba otići u šumu i pokupiti sa tri vatre ugarke, staviti u krpu, potopiti u vodu, da se osoba okupa. (H. A., 1896)

7/I – Ljejljekovina. Ljudi su vjerovali da ljejljekovina čuva i liječi od uroka. Uzimali bi bilo koji dio od ljejljeka²⁰ i nosili sa sobom, stavljali u vodu i pili ili se kupali da bi skinuli urok. (Š. A., 1934)

Među navedenim primjerima u najvećem broju prepoznavamo recepte koji se temelje na hemijskom sastavu predmeta, te se u takvim recepturama ne razaznaje prisustvo određenog vjerovanja u magijska svojstva. U takvim slučajevima predmet samim svojim prisustvom na/u tijelu pospješuje čovjekovo zdravstveno stanje. Takvi se primjeri kreću od klasične fitoterapije i upotrebe dostupnih biljaka u vidu čaja, tinktura ili mehlema (1/I), preko „plavog kamena” kao proizvoda namijenjenog za zaštitu biljaka od bolesti (2/II), pa do pepela lijeske (3/I) ili hrastovih ugaraka u bunaru (4/I) ili šape krhtinjaka potopljene u vodi (5/I). U slojevima ovih recepata možemo tragati za određenim naznakama simbolike unutar slavenskih vjerovanja (lijeska, hrast, krhtinjak), ali u samim receptima ne nailazimo na prisustvo mitoloških slojeva. Tek u primjerima u kojima se javlja neki broj, kao što je u narednom slučaju to broj tri (6/I), samo postojanje precizno određenog broja

¹⁶ Nismo uspjeli uvrđiti o kojoj se biljci tačno radi.

¹⁷ Sredstvo za suzbijanje biljnih bolesti u vinogradarstvu, voćarstvu i povrtarstvu.

¹⁸ *Lijeska* – lješnik (biljka).

¹⁹ *Krhtinjak* – krtica; zemlja koju je rijučić izbacio u obliku kupe (krtičnjak). Čest predmet za otklanjanje uroka i liječenje u slavenskoj i uopće evropskoj praksi (Ђорђевић 1958: 303–304; Гурџа 2005: 202).

²⁰ *Ljlelek* – roda; u lokalnim novopazarskim govorima bosanskog jezika je ljejljek; usp. Škaljić 1965: 433. Ovo će ime za rodu navesti i Ђorđević i Gura, pri čemu će Gura slična imenovanja prepoznati i u ukrajinskom i bugarskom jeziku (Гурџа 2005: 484).

komada ili broja ponavljanjâ ukazuje na određeni magijski sloj. Tako primjer o prikupljanju ugaraka sa tri vatre (6/I) ilustruje postojanje magijskog obrasca, za razliku od prethodnih slučajeva. Sâmo javljanje broja, u ovom slučaju simbolikom mnogostruko naglašenog broja tri (Schimmel 2006: 63–88), u ovu recepturu uključuje i svijet nadnaravnih pojava i istih takvih očekivanja od strane onoga koji recept primjenjuje. Samom broju dodat je i ambijent šume, divljeg nekultiviranog prostora, prostora izvan ljudskog djelokruga, koji više pohode onostrana bića nego ljudi. U konačnici, primjer sa ljejljekovinom (bilo koji dio tijela, pa čak i izmet rode, *op. a.*) u potpunosti odgovara konceptu vjerovanja u magijsku vrijednost predmeta u postupku izlječenja (7/I).²¹ Ovdje se ne javlja nikakav određeni broj, bilo primjeraka bilo ponavljanja, već sam predmet postupkom kontekstualizacije (urok) i načinom preporučenog korištenja (nositi) ostvaruje sliku sakralizacije. Mogući razlog za ovakav status rode u kulturi Slavena Gura (2005: 485–486) prepoznaje u nizu etioloških legendi koje sve odreda kazuju kako je porijeklo rode od čovjeka – Bog je čovjeku povjerio zadatak, a nakon što ga ovaj nije uspio okončati, On ga pretvara u rodu. Svi su prethodni recepti iz ove grupe bili namijenjeni liječenju fizičkih bolesti, dok će ovaj posljednji biti vezan za duhovno-duševne probleme, među kojima posebno mjesto ima urok. Tihomir Đorđević (Ђорђевић 1985), u knjizi *Zle oči u verovanju Južnih Slovena*, kao lijek od uroka ne navodi meso rode ili neki dio njezinog tijela, što ukazuje da je ovaj sloj vjerovanja kod Bošnjaka – u upotrebnu vrijednost tijela rode protiv uroka – moguće orijentalno-islamskoga porijekla. Kada Gura govori o liječenju rodinim mesom, prije svega navodi reumatizam, dok konzumiranje s votkom u nekim krajevima Rusije povezuje s liječenjem od uroka i vradžbine (Гурпа 2005: 499).

Za razliku od ljekovitih predmeta, pokret kao lijek vjerovatno je bliži poimanju onostranog, a upravo zbog povezanosti pokreta sa obredom u kulturi tradicionalnog čovjeka, odnosno, zbog nemogućnosti izvođenja bilo kakvog obreda bez određenog pokreta. Dok se kod ranije navedenih receptura liječenja sinkretizam nalazi u samoj činjenici da navedeni recepti postoje u kulturi muslimana, u modelu liječenja pokretom prisutna je sinkretičnost na obrednoj

²¹ Tihomir Đorđević, u knjizi *Priroda u verovanju i predanju našeg naroda*, kao primjer liječenja navodi samo dobijanje pjega po licu ukoliko se dodiruje rodino gnijezdo, te da se u Bačkoj vjeruje da se tako dobivene pjege mogu izliječiti na ovaj način: „Kad se prvi put s proleća vidi roda valja jednim prstom ukazati na nju, a drugim prevlačiti preko pega i govoriti: Rodo, rodo, na ti moje pege daj mi tvoje pege! S leđa na pleća, s pleća na leđa!”, pozivajući se pritom na tekst: Чиплић 1921: 100; Ђорђевић 1958: 51–52. U iznimno podrobnoj studiji *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Aleksandar Gura predstavlja raznolika vjerovanja Slavena vezana za rodu, počevši od njezina nastanka od čovjeka, preko zemlje roda, rode koje donose djecu, ali će roda u narodnoj medicini biti spomenuta na način da se njezino meso jede u postupku liječenja reumatizma i tek sasvim usputno „pije se s votkom, da bi se otklonili uroci ili vradžbine” (Гурпа 2005: 499).

razini, odnosno u spoju činilac–učinjeno, u situaciji kada musliman u procesu liječenja upotrebljava pokrete koji nisu tipična sastavnica islamska prakse.

POKRET

1/II – Dočekivanje izraslina na koži/tijelu. Uzima se kamen iz zemlje, dotiče izraslinu i vraća u zemlju. Tako učiniti tri puta i ponoviti tri dana zaredom. (E. A., 1928)

2/II – Mrtva kost. Na rukama kad se javi jedna tvrda kilica, to kažu da je mrtva kost. Onda bi tražili ko je ostao posmrče,²² da to zazine,²³ to bi posle iščezlo. (H. A., 1896)

3/II – Krupa je kada osobi po sluzokoži usta izađu mehurići. Tada se traži nevesta kojoj nije bila godina, da pramen kose više uha provuče kroz usta oboljelom. (H. A., 1896)

4/II – Krupa. Uzme se pepeljara iz šporeta na drva, da nema puno pepela, uzeti fildžan. Dnom fildžana pritiskat po pepelu devet otisaka. Sa svakog otiska, obrnutim redoslijedom, uzeti po jedan prstohvat pepela i staviti u čašu, to ponoviti od osmog do prvog, pa od sedmog do prvog, pa od šestog do prvog i tako redom. Dodati vodu u čašu, promiješati, nakon što se pepeo slegne, tom vodom ispirati usta. (Š. G., 1910)

5/II – Za kožne bolesti. Od trinje (sitni komadi slame nakon odvajanja zrna, *op.a.*) napravi se krug oko osobe i zapali na tri mjesta. Kada sve izgori, sa tri mjesta se uzme pepela koji se razmuti u vodu za tuširanje i pripremu mehlema. (H. A., 1896)

6/II – Kada se osobi po tijelu jave krupne bubuljice, rekli bi da su to krhtinjaci. Tražili bi po njivama gdje je krtinjak izrio zemlju. Sa tri kupe bi uzeli po malo zemlje, stavili u vodu da se osoba okupa. (R. Š., 1920)

7/II – Kod kožnih bolesti djece. Vučiji zijev. Lovac isječe vučije usne ukруг, te se dijete provuče kroz taj zijev. Ukoliko se radi o odrasloj osobi, kroz zijev se sipa voda kojom se osoba treba okupati. (M. Š., 1955)

8/II – Kako se kupe želuca: nanijeti se na osobu.²⁴ U posudu (dublji tanjir) uspe se jedna čaša vode, ta se čaša prevrne i spusti u tu vodu. Sve se zajedno stavi na neko mjesto, da tako stoji dva dana. Ako voda uđe u čašu, onda jeste bolestan od želuca. (H. A., 1896)

9/II – Kada dijete puno plače. Prva svetla kada se upale u daljini (na brdu ili planini), iznijeti bebu i mahnuti tri puta prema tom svetlu. (H. A., 1934)

²² *Posmrče* – dijete rođeno poslije očeve smrti (Begović 2012: 313).

²³ *Zazinuti* – obuhvatiti otvorenim ustima.

²⁴ *Nijet* – jezička formulacija donošenja odluke, u ovom slučaju se odnosi na liječenje određene osobe.

Informator nam za navedene recepte nije naveo postojanje bilo kog oblika jezičkog izraza koji bi pratio opisani pokret, te smo stoga i formirali ovu zasebnu kategoriju. Sasvim je moguće da ovi recepti sadrže neka tiha, poluglasna ili glasna izgovaranja određenog teksta, ali informator ih nije naveo niti je znao za njih. Stoga moramo pretpostaviti da ovi recepti zaista i pripadaju ovom obliku liječenja, utoliko prije što bi prema navedenoj tipologiji liječenje ovog modaliteta moralo zaista i postojati unutar tradicionalne prakse narodnog liječenja. Navedeni recepti dominantno se odnose na kožne bolesti, odnosno izrasline na tijelu. Sasvim je moguće da se zabilježena građa „slučajno pogodila“, te da oslikava sam interes informatora, a moguće je i da je ovaj tip liječenja prepoznat kao učinkovit u navedenim tipovima pojava. Slojeve magijskog prepoznavamo u brojevima – tri (1/II, 5/II i 6/II) i devet (4/II), dok ćemo u obredima vezanim za vučiji zijev²⁵, za kamen koji se uzima iz zemlje, njime se „čisti“ te se vraća u zemlju (1/II), djeteta rođenog nakon očeve smrti (2/II), nevjeste kojoj još nije prošla godina (3/II), krug od slame koji se pali oko pacijenta (5/II), ukazivati na vjerovanje u posebnu potentnost određenih predmeta i ljudi u postupku niveliranja unutarnjeg disbalansa čovjeka, a koji je prepoznat preko neke vanjske manifestacije. Tradicionalni čovjek je bio sklon da vanjske pojave tretira kao manifestaciju nesređenog odnosa prema onostranom, te su i liječenja usmjerena prema povratku ka ravnoteži.

Najsloženiji oblici liječenja jesu oni koji sadrže i pokret i riječ, odnosno, oni primjeri koji su multimedijalna zaokružena cjelina. U takvim recepturama svaki od segmenata ima svoje važno mjesto, bilo u performativu bilo u izgovaranju, čime je i stepen sinkretizma znatno viši.

POKRET I RIJEČ

1/III – Bebama kada se javi crvenilo na obraščiće, uzeti nevestin duvak²⁶ i bismillom²⁷ potrljati obraščiće. (H. A., 1934)

2/III – Bajanje protiv uroka. U ime Allaha reši' da razbajem (ime osobe i njene majke) od svakojaki' oči: žutija, crnija, zelenija i šarenija. Što urok ureče – uročica razreče, u uroka. Ili: Dva oka – jedno vatreno, drugo vodeno puče pa vatreno ugasi. (Cucuknuti²⁸ između veđa.

²⁵ O sličnim primjerima liječenja u praksi Srba: Недељковић, М. (1990). *Годишњи обичаји у Срба.*, Београд: Вук Караџић. (v. str. 60); Kulišić, Š. (1973). Značaj slovensko-balkanske i kavkaske tradicije u proučavanju stare slovenske religije. *Godišnjak – X Centra za balkanološka ispitivanja*, 8, 189–212. (v. str. 196–201).

²⁶ *Nevestin duvak* – nevjestin veo.

²⁷ Bismillahir-rahmani-rahim – Sa Imenom Allaha, Milostivog, Samilosnog.

²⁸ Učać svoj palac lizne, onda ga postavi između vjeđa pacijenta, pomakne gore-dolje, pa lijevo-desno, pritom napući stisnute usne kroz koje jedva uvuče malo zraka, što treba

Bajanje ponoviti tri puta.) (M. Š., 1955)

3/III – Liječenje dobarca. Kada osobu boli pola glave, rekli bi to je dobarac. Liječenje je u akšamsko vrijeme²⁹, na krlju³⁰, gdje se cepkaju drva. Osoba koja liječi uzima sekiru, prislanja je na glavu bolesnoj osobi, pa udara od krlju, sa učenjem dova.³¹ Tako tri puta, tri noći. (H. A., 1896)

4/III – Liječenje bradavica: Kada izgrije mladi mjesec, okrenuti se ka njemu i izgovoriti tri puta – „Mjesečiću novčiću, daj mi tvoje makazice da isečem bradavice”. Puhnuti preko bradavica ka mjesecu. (M. Š., 1955)

5/III – Kada se pojavi crvenilo kod djece praćeno svrabom. Treba uzeti nešto iz svatova, poslije akšama otići pod strehu kuće i sa tim protrljati to crvenilo i imitirati životinje. (H. A., 1934)

Navedeni primjeri sadrže raznolike kako performative tako i propratne riječi. Prvi primjer (1/III) je model nekog univerzalnog sinkretizma u bošnjačkoj praksi narodnog liječenja, jer se „svaki hajirli posao treba započinjati bismillom”, čime zapravo čak i primjere iz prve grupe tretiramo na ovaj način, jer je bismilla sastavni dio svakog dobrog posla. U narednom je primjeru (2/III) prvi dio bismille u prevodu prisutan (*U ime Allaha*), čime je arapsko jezičko uobličjenje, sada na bosanskom jeziku, angažirano u postupku sinkretizacije starijeg teksta, odnosno, u konkretnom slučaju – islamizacije obreda. Treći primjer (3/III) sadrži samo općenitu oznaku „učenje dova”, što se odnosi na određene molitve u smislu posljednjih desetak kur’anskih kraćih poglavlja, pri čemu se pod pojmom „učenje” podrazumijeva da će biti izgovorene na arapskom jeziku, manje ili više melodično. Četvrti primjer (4/III) sadrži recept namijenjen samom pacijentu (*okrenuti se*), što isključuje postojanje posrednika u vidu liječnika-vidara, a jezička konstrukcija ukazuje na predmonoteistički sloj, koja ne sadrži elemente niti kršćanske niti islamske prakse. Sloj sakralnog možemo razaznati u činjenici da se čeka „mlad mjesec”, koji u poimanju prirode kao moćnog činioca okruženja utječe na povlačenje velikih vodenih površina (plima i oseka), s jedne, te njegovih oštih ivica koje suagrafičnog čovjeka mogle podsjećati na oštrice otvorenih makaza. Pritom, posljednji primjer (5/III) bit će u potpunosti izvoran, jer u njemu ne nailazimo čak ni na ljudski govor, nego na imitaciju životinjskog oglašavanja. Dakle, iako je u posljednja dva primjera prisutan i performativ i glas, ne nailazimo na sinkretizam u strukturi obreda, jer je receptura ostala bez jasnih elemenata islamizacije. Razlog ovakvog stanja navedenih recepata

stvoriti zvuk – *cucuk*.

²⁹ Akšamsko vrijeme je sumrak; akšam je i molitva koja se u tom periodu obavlja.

³⁰ *Krlja* – klada na kojoj se cijepaju drva (Begović 2012: 205).

³¹ Moljenje, najčešće neka kur’anska sura ili njezin kraći dio.

može biti u njihovoj nerasprostranjenosti unutar bošnjačke zajednice, što je moguće dovelo do očuvanja starijih mitološko-sakralnih slojeva.

Na temelju iznesene građe možemo primijetiti da je slojevitost unutar amalgamiranja predmonoteističkih i islamskih oznaka raznoliko prisutna. Pitanje intenziteta sinkretizma može se tretirati iz pozicije prisustva islamskih elemenata unutar pojedinačne recepture, a može i iz pozicije prisustva starijih slojeva unutar same prakse korišćenja ovih receptura, jer je samo njihovo prisustvo u praksi muslimanskog stanovništva svojevrstan sinkretizam. Najmanji ili nulti tip sinkretizma bila bi uobičajena praksa učenja bismille prilikom započinjanja bilo kakvog dobrog posla, što u najvećem broju primjera nije ušlo u samu strukturu recepture. U tu grupu nalaze se svi recepti predmeta i pokreta (grupa I i II). Nakon toga bi došao prevod nekog kur'anskog segmenta (najčešće, opet, bismille (2/III)), te u konačnici učenje kompletnih ajeta ili kraćih sura u njihovom izvornom obliku na arapskom jeziku (3/III). Kao što vidimo, modaliteti postojanja strukturnog sinkretizma ukazuju na čvrsto uvjerenje u ispravnost kombiniranja slojeva različitih tradicijskih obrazaca, dok će latentni oblik sinkretizma biti primjer prešutnog korišćenja bez unošenja strukturnih promjena. Moguće je da se razlog za ovakvu distinkciju nalazi u učestalosti nekog načina liječenja u narodnoj medicini, tako da su oni učestaliji poprimili strukturne preinake, dok su oni specifičniji i rjeđi ostali svojom strukturom nepromijenjeni.

Čvrsto uvjerenje zajednice, utemeljeno na stoljetnoj praksi, da neki predmet ili obred daje željene rezultate, nije pokolebalo lokalno stanovništvo ni u trenucima promjene religijskog obrasca. Budući da su neki slojevi u pojedinačnoj recepturi zajednički sa drugim narodima na Balkanu, što ukazuje da ti narodi imaju zajedničku prošlost, slojevi tih receptura sežu mnogo dalje od prisustva kršćanstva na ovim prostorima i zalazi u slojeve starijih religijskih praksi. Neki su istraživači donosili savim netačne zaključke da postojanje iste ili slične obredne prakse u kršćanskim i muslimanskim narodnim obredima ukazuje na muslimansko zadržavanje kršćanskih običaja i nakon prihvatanja islama, ne uvidjevši da govore o običajima i obredima koji nisu kršćanski, nego predmonoteistički. Takvi vidovi indoktrinacije naučnih disciplina umnogome je unazadio razvoj određenih disciplina i ostavio ih u devetnaestovjekovnom ambijentu. S druge strane, ozbiljno znanstveno propitivanje slojeva jednog narodnog vjerovanja, običaja ili obreda, te usporedba s bliskim kulturama, omogućava rekonstrukciju datih običajnih praksi, nudeći naučnom interpretatoru ulazak i u najstarije slojeve identiteta jedne zajednice, bez narušavanja integriteta drugih kultura.

S tim u vezi možemo pratiti slojeve narodnih vjerovanja koja su sadržavala uvažavanje i korišćenje prisustva nebeskih tijela u određenoj njegovoj poziciji (mlad mjesec, sumrak...), što će u historijatu religioznosti biti tretirano kao sasvim politeistički model, ali će islamska praksa pokazati da islamski monoteizam ne smatra „sukobom interesa” ukoliko se koriste

prirodne pojave ili određeni dijelovi dana za specifične potrebe, pa samim tim i potrebe za izlječenjem. Zapravo će viši stepeni znanja o islamskoj praksi, kakav je naprimjer *tesavvuf*,³² sasvim utemeljeno govoriti o posebnim dijelovima dana, njihovim posebnostima u odnosu prema onostranom, kao i namjeni svakoga od tih perioda. Slijedeći takve univerzalističke modele, koji se podudaraju između nekih prethodnih poslanstava i objave posljednjem vjerovjesniku, omogućile su stanovite primjerke sinkretizma, odnosno islamizacije naizgled suprotstavljenih ideja. Odnosno, iz pozicije formalnog i racionalističkog sagledavanja islama došlo je do spajanja sasvim nespojivih elemenata, dok iz pozicije *tesavvufa* došlo je do nadogradnje prethodnih ispravnih praksi novim spoznajnim momentima iz kur'anskog registra znanja (Bringa 2024: 300–308).

Iz pozicije islamske dogmatike učenja iz prethodnih religijskih praksi nisu nužno pogrešna, mnoga su plod raznolikih božanskih objava ranijim vjerovjesnicima, kao i rezultat spoznaje bogougodnikâ koji su se bavili liječenjem. Poznavanje posebnosti svijeta onostranog omogućila je da mnoge tajne budu otkrivene pojedincima koji su živjeli na različitim krajevima svijeta. Njihove su recepture često bile u uskoj vezi s posebnostima zajednice iz koje su potekli, te su na taj način i predmeti i obredi bili u skladu s mjestom i vremenom u kome su se pojavljivali.

Bibliografija

- Велмар-Јанковић, С. (ур.). (1985). *О крсном имену. Зборник*. Београд: Просвета.
- Гура, А. (2005). *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: Бримо – Логос – Александрија.
- Гржетић, Н. (2002). *О вјери старих Словјена*. Београд: Српско-српско пријатељство.
- Ђорђевић, Т. (1958). *Природа у веровању и предању нашег народа*, књ. 1 и 2. Београд: Српска академија наука.
- Ђорђевић, Т. (1984). Преисламски остаци међу југословенским муслиманима. *Наш народни живот*, књ. 2. Београд: Просвета, 250–271.
- Ђорђевић, Т. (1985). *Зле очи у веровању Јужних Словена*. Београд: Просвета.
- Златковић, А. (2017). *Сенка старе вере*. Бабушница: Народна библиотека.
- Јастребов, И. С. (1879). *Подаци за историју српске цркве: из путничког записника И. С. Јастребова*. Београд: Државна штампарија.
- Косановић, С. (1889). Црте из Босне. *Гласник српског ученог друштва – расправе и чланци*, 69, 243–258.

³² *Tesavvuf* je praktični dio islamske filozofije (sufizma), koji se realizira kroz tarikat, odnosno neki određeni derviški red. Ukupno postoji dvanaest priznatih derviških redova i na desetine njihovih podgrupa (kolova). Ovaj oblik islamske prakse uglavnom zastupa ideje o postojanju većeg broja tumačenja svakog pojedinačnog kur'anskog ajeta i poslaničkog hadisa, s posebnim usredsređenjem na one teme koje se odnose na spoznaju sebe i spoznaju Boga.

- Озимих, Н. (2009). Елементи учења претхришћанских филозофа у Христовом учењу. У: Д. Бојовић (ур.), *Православна теологија и култура*. Ниш: Центар за црквене студије, 117–121.
- Симић, С. (2010). *Библијски и апокрифни текстови у Курану*. Београд: Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију.
- Симић, С. (2018). Јудео-хришћанска апокрифна предања у Курану. *Култура – часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 160, 334–349.
- Begović, Dž. i Begović-Ličina, Š. (2012). *Sandžački rječnik*, Sarajevo: autori.
- Borić, E. (2021). Tradicija salivanja strave u centralnoj Bosni – antropološki pristup. *Baština*, 55, 435–454.
- Bringa, T. (2024). *Biti musliman na bosanski način*. Sarajevo: Slovo bosansko.
- Hangi, A. (1990). *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dizdar, M. (1969). *Stari bosanski tekstovi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Duraković, E. (2012). *Obzori bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Duranović, E. (2021). *Bošnjačko življenje islama – običaji i pobožne prakse*. Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka.
- Elijade, M. (1991). *Istorija verovanja i religijskih ideja. Od kamenog doba do Eleusinskih misterija*. Beograd: Prosveta.
- Hadžijahić, M. (1974). *Od tradicije do identiteta*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hadžijahić, M., Traljić, M. i Šukrić, N. (1977). *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini.
- Hadžijahić, M. (1980). Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 28-29, 301–329.
- Hadžijahić, M. (1990). *Porijeklo bosanskih muslimana*. Sarajevo: Bosna.
- Halefullah, M. A. (pr.) (1987). *Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu*. S arapskog preveli Ahmed Smajlović et al. Sarajevo: Starješinstvo islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije.
- Halilovich, H. (2008). Etika, ljudska prava i istraživanje: etnografija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. *Narodna umjetnost*, 45/2, 165–190.
- Imamović, M. (1998). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“.
- Klajić, N. (1994). *Srednjovjekovna Bosna – politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377)*. Zagreb: Eminex.
- Kuna, H. (2008). Srednjovjekovna bosanska književnost. *Forum Bosnae*, 45, 7–375.
- Lemerle, P. (1971). *Le premier humanisme byzantin*. Paris: Presses universitaires de France.
- Muhić, F. (2022). *Islamski identitet Evrope*. Sarajevo: Slovo bosansko.
- Nametak, A. (1956). Nekoji narodni običaji u Bosni pod turskom vlašću objavljeni u „Sarajevskom cvjetniku“. *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, VII, 1-2, 41–51.
- Purivatra, A. i Hadžijahić, M. (1990). *ABC Muslimana*. Sarajevo: Bosna.
- Šemsović, S. (2023). *Život Bošnjaka: od Bašeskije do Nametka*. Sarajevo: Slovo bosansko.
- Šemsović, S. (ur.). (2018). *Bošnjaci o Bosni i sebi*. Sarajevo: STAV.
- Šemsović, S. (2016). Bašeskijine folklorističke zabilješke: narodna vjerovanja i sujevjerja. *Folkloristika*, 1/1, 43–58. baseskijine-folkloristicke-zabiljeske.pdf (12. 1. 2025).

- Šemsović, S., Hadžizukić, D. i Rebihić, N. (prir.). (2018). Predaja o 40 Bošnjaka koji su otišli da vide Poslanika. U: *Bošnjaci o Bosni i sebi: izbor iz bošnjačke književnosti i esejistike*. Sarajevo: Simurg media – Internacionalni univerzitet u Sarajevu.
- Schimmel, A. (2006). *Misterija brojeva*. Sarajevo: Libris.
- Škaljić, A. (1965). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Tihon, A. (2020). Science and Technology in Constantinople during the Byzantine Period. In: *History of Istanbul from Antiquity to XXI. Century*, vol. 8. Ed. C. Yılmaz. Istanbul: İSAM, İstanbul Metropolitan Municipality Kültür ve Sanat Ürünleri A.Ş. <https://istanbultarihi.ist/677-science-and-technology-in-constantinople-during-the-byzantine-period> (6. 11. 2025).
- Ugljen, S. (1894). Olovo kao narodni lijek. *Bošnjak*, 4, 1–2.
- Zirojević, O. (2015). *Alahovi hrišćani*. <https://pescanik.net/alahovi-hriscani> (12. 1. 2025).

Syncretism in Folk Healing Practices among the Bosniaks (In the Example of the Sandžak Area)

Sead Šemsović

Summary

The paper examines the layers of various cultural patterns and religious practices in folk healing practices among the Bosniaks, which can be labelled as syncretism. The up-to-now culturological and historical findings about similar questions have been applied to the corpus of the examples noted down in the Bosniak practices in the territory of the *sandžak* of Novi Pazar. Since that is the locality in which the adherents of the Bosnian Church used to live, followed by the Catholic and Orthodox Church, and finally the Islamic practices, this space is interesting in a number of ways for ethnological and anthropological research.

Keywords: Bosniaks, folk healing practices, syncretism, Sandžak.

Sead Šemsović

Odsjek za književnosti naroda Bosne i Hercegovine, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu /

Department of Literature of the Peoples of Bosnia and Herzegovina, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo

E-mail: seadsemsovic@hotmail.com, sead.semsovic@ff.unsa.ba

<https://orcid.org/0000-0002-1568-1844>

Примљено/Received: 27. 2. 2025.
Прихваћено/Accepted: 17. 11. 2025.